

> בית ספר הכפר כויכאת. כיום מועדון ביקבוץ בית העמק (2008). רנין ג'רייס

מקום

חינוך

ביחידה זו נבחן תצלומים של מקומות שונים בארץ, שבהם ניתן למצוא שרידים של יישובים פלסטיניים מלפני 1948. באמצעות התצלומים ננסה להסתכל על הנוף המוכר לנו בעיניים חדשות, המזהות את סימני הנכבה במרחב.

מטרות

1. לבחון מחדש את הנוף המוכר על מנת לחשוף בו את השרידים לנכבה.
2. להתודע לסיפורים שאיננו מכירים על המקומות המוכרים לנו.
3. לפתח ראייה ביקורתית המזהה לא רק את שרידי הנכבה אלא גם את הסימנים למחיקת שרידיה.

אמנות

יחידה 2: תבנית נוף מולדתו. מה רואים בנוף? מה לא רואים בו?

התמצאות בערכה:

« כל מילות המפתח »

חומרי עזר 1: מצגת הנכבה במרחב

מצגת התמונות מובאת לצד הצעה כיצד להשתמש בה בכיתה. הצעה זו מורכבת משני רבדים של התייחסות לכל תמונה: רובד אחד מתייחס להקשר הכללי של התמונה והתופעה שהיא מעידה עליה (ה"סדרה", כפי שמפורט ברציונל הפדגוגי). הרובד השני מתייחס למידע על המקום הספציפי שבו צולמה התמונה. בקובץ בדיסק, ניתן לראות את ההסברים לשקופיות בהערות מתחת לכל שקופית או על-ידי שינוי לתצוגה של "עמוד הערות" (notes page) דרך סרגל הכלים "תצוגה" (view) בתוכנת המצגות. בנוסף, ההערות מצורפות בכתב במעטפה. [מצורף בדיסק ובמעטפה]

חומרי עזר 2: קטע קריאה בנושא הצבר - אנטון שמאס

[מצורף במעטפה]

חומרי עזר 3: מקורות לקריאה בנושא "שמות מקומות"

[מצורף במעטפה]

לקריאה נוספת

שי, א. (2002), "גורל הכפרים הערביים הנטושים במדינת ישראל ערב מלחמת ששת הימים ואחריה", קתדרה 105. עמ' 151-170.

1. הקרנת מצגת "הנכבה במרחב" (ראו חומרי עזר 1): המורה יעבור שקופית שקופית במצגת, ויקיים

דיון קצר בכיתה על כל אחת מהשקופיות. מומלץ לשאול עם הצגת כל שקופית:

- האם מישוהו מזהה את המקום? - מה רואים פה? - מה לא רואים פה? - מה אתם יודעים על המקום הזה?

יש לאסוף תשובות מהתלמידים ויחד איתם לחשוב מה ניתן ללמוד מהתמונה על הנכבה. לאחר מכן כדאי לתת מידע קצר

על המקום (ראו פירוט הטקסט המתלווה למצגת, והצעות להסברים ברציונל הפדגוגי ובחומרי עזר 1).

הערה למורה: במידה ואין אפשרות להקריין מצגת בכיתה, כדאי להדפיס את התמונות מהמצגת, לתלותן בכיתה כתערוכה או להעביר תמונה-תמונה בין התלמידים במהלך השיעור. בנוסף, כדאי לבחור ארבע-חמש תמונות ועליהן להרחיב במהלך השיעור, ועל השאר לעבור בקצרה. מומלץ לבחור לפחות תמונה אחת מכל סדרה (כל סדרה מייצגת פרקטיקה שונה של מחיקה - ראו רציונל פדגוגי), ו/או תמונות שהמורה מזהה כרלוונטיות ומעניינות יותר לתלמידים.

2. דיון בכיתה: אנו מציעות כאן שלוש אפשרויות לדיונים לאחר המצגת, המפתחים נושאים ספציפיים מתוכה. אפשר לבחור נושא אחד ולהרחיב עליו.

הצבר (שקופית 14)

קריאת טקסט של אנטון שמאס (ראו חומרי עזר 2)

ודיון עליו בעזרת שאלות כגון:

- מהן ההגדרות השונות של ה"צבר" שמוזכרות בשיר?

- מהו הצבר עבור הישראלים?

- מהו הצבר עבור הפלסטינים?

- מה המסר של המשורר לדעתכם? למי הוא ממען אותו?

שמות (שקופית 15-19)

קריאה חוזרת של הציטוט של משה דיין שהופיע

במצגת, ואת הפסקה שכתב ס. יזהר (ראו חומרי עזר 3).

ניתן לפתח דיון סביב שאלות כגון:

- מה הייתה המטרה של שינוי ומחיקת השמות הערביים?

- מדוע בחלק מהמקומות השמות העבריים החדשים לא

נקלטו והשם שבו הישראלים משתמשים עד היום הוא

השם הפלסטיני (כמו למשל בשכונות בירושלים)?

- האם לדעתכם יש כיום חשיבות לידיעת השמות

הערביים שהיו? למה? מהי?

ניתן להשתמש גם במקורות מתוך "לקריאה נוספת", יחידה

מספר 1, העוסקים בסימון השמות על גבי המפה.

יערות קק"ל (שקופית 13)

קריאת הסיפור של א.ב. יהושע "מול היערות"², ודיון

סביב שאלות כגון:

- מה הרגשתם במהלך קריאת הסיפור? מה אתם

חושבים עליו?

- מה אתם יודעים על היערות בארץ (מי נטע אותם,

למה ניטעו, וכו')?

- האם הסיפור הוסיף לכם משהו שלא ידעתם קודם?

- מהו התהליך שעוברת הדמות הראשית בסיפור

ביחס לערבי וביחס ליער? האם הוא מגלה משהו שלא

ידע קודם? האם וכיצד זה משנה את ההתנהגות שלו

ואת תפיסותיו?

הצעה לפעילות המשך:

על כל תלמיד לספר על מקום שהוא מכיר, שהוא חושב או יודע שהיה בעבר יישוב פלסטיני. ניתן לנסות ולאתר מקומות או

פרטי נוף לפי הסדרות שהופיעו במצגת, ואז לבדוק האם היה זה יישוב פלסטיני באמצעות האינטרנט ומפות מהתקופה. אם

פעילות זו מוצגת לתלמידים כמטלה לשיעורי בית, מומלץ להנחותם להביא צילום של המקום לצד מידע שמצאו על המקום

(ניתן להיעזר ברשימת אמצעי מחקר בחומרי עזר 1 של יחידה 8).

² ניתן למצוא את הסיפור בתוך: א.ב. יהושע, (1968), מול היערות - סיפורים, רמת גן: הקיבוץ המאוחד.

הנכבה התרחשה בעיקר ב-1948, והיא כללה את הרס רוב היישובים הפלסטיניים, את הפיכת תושביהם לפליטים ואת מחיקת החיים הפלסטיניים העשירים שהיו פה. הנכבה התרחשה כחלק ממלחמת 1948 (היא מלחמת העצמאות), והיא אחד האירועים המרכזיים שעיצבו את מציאות חיינו. עם זאת, הנכבה הוצאה אל מחוץ למרחב הפיזי והפוליטי של ישראל, ומכאן שבדרך כלל אנו יודעים עליה מעט מאוד. תמונות הנוף של הארץ טבועות בנו ואנו מזהים אותן כחלק מהנוף של ישראל. נוף זה כולל (עדיין) עדויות לחיים הפלסטיניים שהיו בו. מ-1948 ועד היום הולכים ונמחקים הכפרים, המבנים ושרידי החיים הפלסטיניים.

מטרתה של יחידה זו היא להתבונן במרחב שלנו היום ובהיסטוריה שלנו בעיניים ביקורתיות. דרך חיפוש במרחב אחר עדויות לנכבה, ניתן להתחיל ללמוד על ההיסטוריה של הנכבה. היחידה תחבר את המבט האישי והמוכר על המקומות בארץ עם הסיפור של 1948 של אותם המקומות.

תהליך ההיכרות עם הנכבה מעמת אותנו לעתים עם חוסר הידע שלנו, וכרוך בחשיפה ובגילוי של מידע שהודחק. ההיכרות שלנו עם מקומות הקרובים לנו עוברת דרך הסיפורים שאנו מכירים, סיפורים המהווים חלק מהזיכרון הקולקטיבי שלנו. מה קורה כאשר המקום נשאר אותו מקום אך מתווסף לו סיפור נוסף, לפעמים סותר? איזה תחושות מתעוררות? בפעילות נלמד על הנכבה מתוך בחינת הקיים: בחינת המרחב הפיזי המוכר לנו, זה שמסביבנו. בחרנו לפתוח ביחידה העוסקת במרחב הממשי, מתוך מחשבה שהמפגש עם מקומות מוכרים יכול להיות דרך נוחה ונגישה לפתוח נושא מורכב זה, ולאפשר לתלמידים להתייחס אליו מנקודת מוצא שאינה זרה.

הלמידה על הנכבה תיעשה תוך שימוש בַמתודה "קריאה של צילום", הכוללת התבוננות בתצלומים מוכרים באופן המאפשר מבט שונה ומחודש על המרחב. מתודה זו אינה מצריכה ידע מוקדם או התמחות באמנות. במהלך הפעילות נציג בפני התלמידים מספר צילומים של מקומות שונים שבהם הנכבה נוכחת או נסתרת, כאשר כל תמונה מדגימה פרקטיקה שונה של מחיקת הנכבה מהמרחב. כל קריאה של צילום תכלול מספר שלבים (לדוגמאות לקריאת צילומים דרך שלבים אלו ראו חומרי עזר 1):

1. היכרות של התלמיד עם המקום: המורה יפתח בשאלות: "מה רואים פה?" "מה לא רואים פה?" ו-"מה אתם יודעים על המקום הזה?". שלב זה חשוב מפני שהוא יעודד את התלמידים לשתף את הכיתה בידע שלהם. היות שצפוי שהתלמידים לא יזהו היכן נמצאת כל תמונה, כדאי לעודד אותם לנחש. בכך אפשר לעזור להם לראות שהנוף הזה מוכר להם גם אם לא יודעים את שמו ואת מיקומו המדויק.
2. השלב השני יתחיל מתוך העלאת שאלות על הידע שהתלמידים סיפקו בנוגע למקומות. המורה יבחן עם התלמידים מה לא נמצא בתמונה, אילו יחסים עולים מהתמונה ומה מייצגת התמונה בהקשר לנכבה.
3. מידע על המקום: המורה יוסיף ידע על המקום לפני שנת 1948 ובמהלכה (ראו הערות למורה במצגת של חומרי עזר 1).

היחידה תוכל לעורר שאלות ולהציע פרשנויות שלא נוכחות בסיפור המוכר. הקריאה בצילום לא רק מספרת על מה שיש באתר המצולם, אלא חושפת גם את מה שלא מסופר ומאפשרת לשאול שאלות חדשות על המקום הנראה בצילום. הדימויים שנבחרו לפעילות זו הם ייצוגים שכיחים בנוף הישראלי, כמו שיחי צבר, גבעות עזובות עם אבנים פזורות או בתים המיוחסים לתקופה היסטורית עתיקה של הארץ. קריאה צמודה בצילומים תאפשר שאילת שאלות ביקורתיות כמו: של מי היה הבית? מה קרה לתושביו? מי שתל את שיחי הצבר? למה הם שימשו? למה יש גבעה עזובה באמצע העיר? למה יש שם כל כך הרבה אבנים?

היכרות עם שרידי החיים הפלסטיניים במרחב תעלה אל פני השטח את הפרקטיקות שבאמצעותן נמחקה הנכבה הפלסטינית מהמרחב הישראלי. פרקטיקות המחיקה חוזרות על עצמן במקומות שונים ברחבי הארץ. מצאנו כי ניתן לזהות את פרקטיקות המחיקה ולקבץ אותן למעין "סדרות". בחינת דוגמה אחת מכל סדרה תוכל ללמד אותנו על הסדרה כולה, זאת אומרת על

פרקטיקת המחיקה. באמצעות תרגול של "קריאת צילומים" נוכל לייצר צורת התבוננות חדשה על המרחב, התבוננות שכוללת בתוכה גם את הנכבה.

הסדרות שבחרנו הן:

א. מבנים פלסטיניים קיימים: מבנים אלה נשארו על כנם, אך לא תמיד בשלמותם. לעתים המשיכו להשתמש בהם למטרתם המקורית (למשל בתי ספר), ולעתים הם הוסכו לשימושים אחרים כגון מבני ציבור, מבני מגורים, מבני קודש ועוד (שקופיות 5-9).

ב. כפר בתוך עיר: ישנם כפרים פלסטיניים שהפכו לחלק אינטגרלי מהנוף העירוני הישראלי. החל משנת 1949 ובמהלך שנות החמישים שיכנה מדינת ישראל מהגרים יהודים בחלק מהכפרים הפלסטיניים. במהלך השנים פונו תושבים רבים ומרבית הבתים נהרסו. עם זאת, יש עדיין חלקי כפרים שבהם מתגוררים יהודים עד היום, על אף שהמבנים מצויים בסכנת הריסה מתמדת (שקופית 10). במקומות מעטים, כמו למשל בלפתא, בתים רבים עדיין עומדים, אך רק חלק מבתי הכפר יושבו מחדש (שקופית 11).

ג. הזנחה: בתי הקברות הפלסטיניים הושארו נטושים ומוזנחים. במקומות רבים המצבות נותצו ופוזרו לכל עבר (שקופית 12).

ד. הסתרה: יערות הקרן הקיימת לישראל ויערות אחרים ניטעו על שרידי וחורבות כפרים פלסטיניים (שקופית 13).

ה. שיחיה צבר ידועים לנו כמסמלים את הדור היהודי החדש שנולד בארץ, אך הם סימן לחקלאות הפלסטינית, שבה השתמשו בצבר למטרות גידור. תמונה זו מזמנת דיון ביקורתי בדמות הצבר ובמיתוס שנבנה סביבו בתרבות הציונית-ישראלית (שקופית 14).

ו. שמת: השקופית האחרונה עוסקת בנושא שינוי השמות של המקומות בארץ אחרי הנכבה. מפת הארץ מורכבת היום ברובה משמות ששוחזרו ו/או הומצאו אחרי 1948, אך אנו לא מכירים את המפות שהיו פה קודם. חוסר ההיכרות שלנו עם ההיסטוריה הפלסטינית נובע בין השאר ממחיקת השמות ומשינויים (שקופיות 15-19).

דרך זיהוי ההיסטוריה במרחב, נאפשר לתלמידים לחוות רובד נוסף בנוף המוכר להם – אך בצורה שונה וחדשה. יתרה מכך, הנוף המוכר מראה לתלמידים שבעצם הם יודעים כבר דבר מה על הנכבה.